

А. І. Белая,
кандыдат педагогічных навук, дацэнт
Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта

АДМЕТНАСЦЬ УВАСАБЛЕННЯ ЖАНОЧАЙ МЕНТАЛЬНАСЦІ ў беларускай прозе першай трэці ХХ стагоддзя

Анатацыя

У артыкуле аналізуецца творы беларускай прозы 20—30-х гадоў мінулага стагоддзя з пункта гледжання адлюстраваных у іх «пазачасавых» і канкрэтна-гістарычных рыс жаночых вобразаў. Прыкметная ўвага нададзена творам Максіма Гарэцкага, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Кузьмы Чорнага. У неабходнай меры прыцягнуты матэрыял з творчасці Якуба Коласа, Івана Шамякіна, Уладзіміра Караткевіча, Васіля Быкава, Івана Мележа. Аўтар раскрывае характар уяўленняў аб жаночай прыгажосці, каханні, мацярынстве, адметнасці жаночага інтэлекту, жаночага вобраза свету і месцы жанчыны ў свеце, асабліва ў такі час, калі радыкальна змяняюцца яго спрадвечныя асновы. Створаны тыпалагічны кантэкст (Ф. Дастаеўскі, Б. Пастарнак, Н. Тэфі і інш.).

Уводзіны

Ад старазапаветных часоў існуе міф пра другараднасць жанчыны. У Бібліі гаворыцца, што жанчына была створана Усявышнім пасля мужчыны з яго рабра. Падобныя погляды не маглі не накласці адбітак на асаблівасці ўяўленняў пра яе. Некаторыя з іх (аб прыгажосці, мацярынстве, розуме) даследуюцца намі як філасофска-эстэтычная з’ява і сведчаць пра жаночую адметнасць, разнастайнасць яе ўвасаблення ў беларускай прозе.

У прааналізаваных творах своеасабліва спалучаны і ўзаемадзейнічаюць такія дамінанты чалавечага жыцця, як прыгажосць і працавітасць, розум і адукаванасць, каханне і абавязак, мацярынства і ахвярнасць, а таксама выяўлены розныя тыпы жаночых паводзін. Разгляду гэтых мастацкіх з’яў у рэчышчы агульнай канцэпцыі асобы, прадстаўленай у нацыянальнай прозе, і прысвечаны дадзены артыкул.

Асноўная частка

«На свеце змяняюцца ўсялякія формы ўсяго, толькі прыгажосць жанчыны застаецца нязменнаю» [14, с. 30], — сцвярджае Кузьма Чорны ў рамана «Сястра». Аднак адбываюцца змены ў нашых уяўленнях аб гэтай прыгажосці. Які ж ідэал жаночага характава паўстае з беларускай прозы?

Максім Гарэцкі («Літоўскі хутарок») ацэньвае прыгажосць як адну з універсальных чалавечых каштоўнасцей, што пацвярджае наступную думку: «Прыгажосць — гэта адкрытае рэкамендацыйнае пісьмо, якое загадзя адчыняе дзеля

нас сэрцы іншых» [3, с. 29]. Салдат «...убачыў незвычайна прыгожых дзяўчат-жмудзінак. Іх было тры сястры. Прыгожая старэйшая, а яшчэ болей — меншанькая... Салодка было глядзець на яе мілае жмудзінскае і агульналюдскае характава» [3, с. 389]. Пісьменніка вабяць розныя тыпы характава, якія вар’іруюцца, як і жаночыя лёсы, што асабліва паказальна для рамана «Камароўская хроніка». Найбольш характэрны яго гераіням мяккі, лагодны, чулы тып прыгажосці, якая дзейнічае, як бальзам на раны. Гэта тая прыродная адоранасць, якую

не трэба штучна падкрэсліваць, яна — у кожным кроку, позірку, усмешцы, у непасрэднай і ветлівай манеры паводзін. Так, да прыкладу, «Адарка — невялічкая, чорненькая, худая» [3, с. 246]; Зяноўя Раманаўна была «складненькая, русыявая, чырвоненькая» [3, с. 250]; Палута Лісіца — «вялікая, здаровая, троху даўганосая, не дужа прыгожая, аднак натуры была добрай, не сярдзітая, бывала, усё гамоніць і гамоніць, смяецца» [3, с. 264]; Палагея Мацвееўна «была даўгалічанькая, даўганосенькая, шчокі чырвоныя, каса доўгая, валасы светла-русыя... Хустка ў яе чырвоная, вялікая была. У свята, бывала, як завяжа, дык нават свае дзеці любуюцца на яе, што матка прыгожая» [3, с. 267]. Як бачым, моўна-выяўленчыя сродкі ў гэтых кароткіх урыўках выразна раскрываюць адносіны аўтара да жаночай прыгажосці і сведчаць пра яго эстэтычны ідэал.

А. Шапенгаўэр называе перавагу прыгожых людзей суб'ектыўнай; яна не спрыяе іх шчасцю проста і непасрэдна, аднак садзейнічае яму ўскосна, праз уражанне, зробленае на іншых. (У падобных выпадках у пісьменнікаў вынікаюць такія характарыстыкі, як, напрыклад, «элегантнасць, што ўнікае вызначэння», «без дбання прыгожая жанчына» ў Б. Пастарнака, «журботная зграбнасць» у А. Салжаніцына і інш.)

Лёкса з аповесці М. Гарэцкага «Меланхолія» па-свойму прыгожая, «з гладкім троху чырвоным носікам і з круглымі, здаровымі і троху далікатна-пакатымі плячамі пад дзяшовенькаю паркалёваю блюзачкаю». У яе «ціхія, падзявочаму ласкавыя вочы, прыгожыя, сінія, як у дзіцяці» [3, с. 232—233]. Цешыць вока Лявона Задумы «свая, старая, прыгажосць»: дзяўчына, на якой «рабенькая хустачка, шэры хатні паўсвітак, падвязаная паяском, даматканая старэнькая спаднічка і лапці. Прыгажосць, якая прапала б, каб — баціначкі ды скроеная складней спаднічка...» [3, с. 238]. В. Вялінінскі пісаў: «Простая прыгажосць, якая адна ёсць сапраўдная прыгажосць, не для ўсіх даступна: у большасці людзей вочы такія грубыя, што на іх уздзеінічае толькі стракатасць, узорыстасць і чырвоная фарба, густа і ярка намазаная» [1, с. 207]. Ён адзначаў таксама, што «прырода нідзе не супярэчыць сабе, і глыбіня пачуцця, годнасць і грацыёзнасць непасрэднасці гэтак жа ўражваюць і ў дзікай чаркешанцы, як і ў адукаванай жанчыне вышэйшага тону» [1, с. 199]. Герой Гарэцкага чуйны да сапраўднай прыгажосці.

Лявон Задума разумее, што жыццё сялянкі не спрыяе росквіту яе жаночасці. «“Пажыве пяць год з мужыком у цяжкай працы, родзіць дзяцей, зусім будзе непрыгожая, старая маладзіца”, — падумаў ён» [3, с. 233]. У якасці антыідэалу ў аповесці «Меланхолія» выступае «разубраная і прычапураная агульная палюбоўніца» [3, с. 211].

У свеце, дзе жывуць беларускія сялянкі, часцей, як Люба Лук'янская, думалі пра неабходнасць, а не пра зграбнасць. А іншыя дэкарацыі — іншая і драматургія. Таму, на жаль, у нашай нацыянальнай прозе першай трэці ХХ стагоддзя цяжка знайсці калізіі тыпу наступнай (раман «Доктар Жывага»): нарадзіўшы сына, «...Тоня патанала ў пары выпакутаванага, яна нібыта дымілася ад знямогі. Тоня ўзвышалася пасярод палаты так, як высілася б сярод бухты толькі што прычаленая і разгружаная барка, якая робіць пераходы праз мора смерці да мацерыка жыцця з новымі душамі, што перасяляюцца сюды немаведама адкуль. Яна толькі што ажыццявіла высадку адной такой душы і зараз ляжала на якары, спачываючы ўсёй пустатой сваіх адчуўшых палёжку бакоў. Разам з ёй адпачывалі яе надламаныя і натруджаныя снасці, і абшыўка, і яе забыццё, яе згаслая памяць аб тым, дзе яна нядаўна была, што пераплыла і як прычаліла. І паколькі ніхто не ведаў геаграфіі краіны, пад сцягам якой яна прышвартавалася, было невядома, на якой мове звярнуцца да яе» [9, с. 88].

Залішне будзе пераконваць, наколькі яскрава сведчыць гэты эпізод пра спецыфіку не проста мужчынскага і жаночага, а яшчэ і ўяўленняў мужчынскага аб жаночым. Думаецца, нешта падобнае ў вобразна-стылёвых адносінах магло б узнікнуць у інтэрпрэтацыі адпаведнай з'явы У. Караткевічам. Да такой версіі падштурхоўвае апавяданне «Блакiт і золата дня», гераіня якога — яшчэ ўчора «калючы і рэзкі падлетак, а цяпер... дарослая дзяўчына, што ўсё зразумела нейкімі глыбінямі душы. Быццам зямля», што «драмала... пад расталай вадой, была вязкая і спакойная. І раптам, сагрэтая сонцам, стала мяккай і цёплай, разварушыла ў сабе парасткі і толькі таго і чакае, каб прайшоў нехта, са свiстам шпурнуў з сьвeн'кi васковыя зьярняты, — і песня жаўрука прывiтае яго прыход. <...> Нічога такога яна не магла б расказаць. Яна магла толькі ўсміхацца, склаўшы рукі на каленях. Нават маці не зразумела б гэтага. Як поле, якое ўсё аддало, не можа зразумець поля, якое чакае» [5, с. 198].

Нягледзячы на знешнюю «нешляхетнасць» абставін дзеяння, апавяданне У. Караткевіча дае ўзор высокага стаўлення да Жанчыны, разумення як яе асобных душэўных рухаў, так і месца ў агульнай будове свету, пад спрадвечнымі зорамі, «якія тысячы разоў бачылі гэта і ўсё ж не стамляліся зайздросціць зямной цеплыні» [5, с. 208].

На жаль, іпастань Чароўнай дамы неўласціва гераіням прозы першай трэці XX стагоддзя якраз з прычыны нешляхетнасці жыццёвага кантэксту, у якім яны існуюць. Так, героі рамана Кандрата Крапівы «Мядзведзічы» Юзік «раптам злавіў сябе на тым, што думае пра каханне. Гэта вельмі падобна на тое, што ён некалі чытаў у адной кніжцы. Там людзі кахаліся, кахалі разам па двух і думалі пра гэта цэлымі месяцамі ці нават гадамі і больш нічога не рабілі. Ды ім і рабіць не было чаго. Праўдзівей — патрэбы не было рабіць. Ім заўсёды было і паслана, і прыбрана, і на стол пададзена. Яны нават не ведалі, не хацелі ведаць, адкуль гэта ўсё бярэцца. Ім усяго і клопату было, каб чым-небудзь заняць вольны час, якога ў іх было — цэлае жыццё». Параўноўваючы сябе з тымі людзьмі, Юзік нават засмяяўся. Яму самому не было калі думаць пра свае пачуцці, бо меў такую ўлюбёнку, «пра якую найбольш думаў і клапаціўся ўсю восень і палову зімы, — малатарню» [6, с. 371—372]. Такую ж патрабавальную ўлюбёнку — зямлю — мае і мележаўскі Васіль.

Адносіны да жанчыны, да кахання, адлюстраваныя ў шэрагу твораў айчыннай прозы, вымагаюць разваг пра спецыфіку беларускай ментальнасці. Звернемся да апісання вясновай ночы ў апавяданні Кандрата Крапівы «Людзі-суседзі». «Такі дасціпны гэты месяц, такі ён сквапны падглядзець, дзе што робіцца ўначы. Вунь утаропіўся ўжо ў акно Рыгоравай хаты, заглядзеўся на Рыгору жонку. А яна спіць і не чуецца... Рыгор не спіць, ён бачыць усе месяцавыя штуркі. І жонку таксама. Бачыць і не думае пра яе... Недзе ў мыцельніку загула муха... — запела, аб каханні, напэўна. Паўлюку ў акно таксама глядзіць месяц, бо і ў Паўлюка ёсць жонка, яшчэ маладзейшая, як у Рыгора. Паўлюк... таксама не думае пра жонку, бо і ў Рыгора ёсць конь, і ў Паўлюка стаіць у хляве кабыла. І Рыгораў есці хоча, і Паўлюкова святым духам не жыве. А выган збіты, а выган зрыты... а запрагаць заўтра трэба. <...> А месяц глядзіць у вокны, а месяц смяецца» [6, с. 27]. Між тым сапраўдны гумар горкі, як і ў апавяданні Кандрата Крапівы

«Каровін мужык», герой якога, Тодар Гракоў, у выніку настойлівых «атак» то бацькі, то маці ажаніўся не з каханай Стэфкай Базылёвай, а са Скрылёвай Антоляй, хоць і бачыў, як «далёка гэтай да тае і з хараством, і з размоваю», а пасля — і са спрытам, і са зграбнасцю. На бацькава патрабаванне вучыць жонку Тодар слухна адказаў: «Ты ж узяў замуж за мяне Скрылёвых гнядую карову, а гэту кабету ўзяў так толькі, нібы пасагу, дык і цацкайся цяпер з ёю» [6, с. 18—19]. Прыгаданыя сюжэты ў чарговы раз пацвярджаюць думку, што, ставячы на першае месца не шчасце бліжняга, а матэрыяльны прыбытак, людзі і самі не робяцца шчаслівымі, прыпадабняючыся да «будаўнікоў, што адкінулі камень», які мог зрабіцца «каменем кутнім» [Пс 117 : 22]. Як ні сумна, імкнучыся да кавалка зямлі, што «ля цагельні», тыповы беларус мог заняцца адну з галоўных агульначалавечых каштоўнасцей, заплаціўшы за гэта высокую, непараўнальную ні з чым цану — перакананне ў тым, што «можна прывыкнуць і палюбіць» [6, с. 18]. «Не да кветак, каму хлеба трэба...» — змрылася ўрэшце і непакорлівая Чарнушка, пераможаная магіяй спрадвечнага «сцерпца — злюбіцца».

На шчасце, з усякага правіла бываюць выключэнні. Так, іншы Тодар, адзін з герояў рамана «Мядзведзічы», нягледзячы на кпіны аднавяскоўцаў, кахаў няверную жонку «ўсім сваім шчуплым сэрцам». А вышэйпамянёны Юзік у нейкі момант пакідае дбаць выключна аб малатарні і ловіць сябе на думцы: тое, што «ён хацеў бы мець у адной жанчыне... падзелена было паміж дзвюма» [6, с. 371]. Ён «крадком глядзіць на Зосю і на Шуру, мімаволі параўноўвае ў думках... Каб прыйшлося выбіраць між дзвюх, дык невядома яшчэ, каторую выбраў бы» [6, с. 333].

Зыходзячы з аналізу гістарычнага развіцця беларусаў, іх можна лічыць народам з традыцыйнай свядомасцю. Традыцыя вызначала і статус жанчыны. Сялянка да рэвалюцыі падпарадкоўвалася мужу, прызнавала яго дамінаванне ў сям'і. Ён быў галава. Ён быў і карміцель. Так, многія героі «Камароўскай хронікі» «не так ужо багата і жылі... але рамяством займаліся, недародаў не баяліся, без хлеба ніколі не сядзелі. Мусіць, рамяство і рабіла іх такімі ўпэўненымі і вясёлымі» [2, с. 287].

Аднак жа кажучы: «калі ў добрага мужыка і варона — жона...» (жонка Алеся «хадзіла паважна, супакойна», і ў твары ў яе было шмат

«чалавечай годнасці», «упэўненасць у сабе і некаторая іронія»), «то ў дрэннага і княгіня загіне»: «Жылося Марыне за Кузьмою цяжка. Ён нерупатлівы быў, неразбітны, і гарэлку любіў піць <...> Бо ў каго пасеяна, а ён не хапаецца. <...> Памёрла Марына... яшчэ ў маладым вяку» [2, с. 240]. Канстатуючы гэты сумны факт, М. Гарэцкі між тым засведчыў на вобразах «Хронікі», што жанчыны практычна не хварэюць. Калі ў іх дзеці, сям'я, то яны не паспяваюць хварэць, ім нельга. Па вынослівасці ім няма роўных: «Адарка працавітая была. Адно лета баравікамі жаробку вынесла». Іх «прадалі за 18 рублёў і на гэтыя грошы жаробку купілі» [2, с. 283]. Або: «Мама працуе страшэнна многа... Устае а 4-5 гадзіне, доіць кароў, выганяе статак, капае бульбу, топіць печ... Жнець. Мые. Шые. Поліць. Ваду носіць. Падае на стол усім і кожнаму. Па абедзе не адпачывае» [2, с. 504]. Таму яна доўга і ў сыноў не хацела быць, што не было ёй тут работы, а так сядзець не любіла.

Важна адзначыць і традыцыйнае стаўленне да жаночай адукацыі. Так, Тамаш з Камароўкі «...усіх сыноў грамаце ў школе вучыў. Дачок жа ён не ўчыў... Казаў: “Гэта не дзявоцкі занятак, гэта трэба ўсё галавою”» [2, с. 254]. Гарэцкізначае: хоць які-небудзь «бацька і гаварыў, што кожнае дзіця ягонае няхай само выбірае спежку, толькі няхай параіцца з ім», большасць лічыла, што вучыць трэба альбо сынакалеку, альбо сыноў у мнагадзетных, але малазямельных сем'ях, а бадай, з кожнай дачкі маці хацела «зрабіць добрую гаспадыню, якая жыла б пры ёй і працавала, без усялякіх паганых, лішніх навук». Між тым наўрад ці варта казаць, што тагачасныя маці зусім не мелі рацыі. Як пісаў І. Шамякін, «быць “як усе” — гэта не дакор; мудрасць, разумнасць і чалавечая вартасць якраз у тым, каб раўняцца на ўсіх — на людзей... на чалавецтва. Харакство... — у жыцці людзей», якія «выпрацавалі самае прыгожае, высакароднае, карыснае, разумнае» [15, с. 21], у тым ліку і ў адносінах паміж сабой — у каханні, у сям'і.

Аднак ішоў час, мяняліся парадкі. Ф. Дастаеўскі пісаў: «Прага адукацыі ёсць ужо прага арыстакратычная» [4, с. 391]. У гэтым плане выклікае цікавасць вобраз Аўдолі з рамана Кандрата Крэпівы «Мядзведзічы». Пасля «нямецкай вайны» жанчына засталася з малой дачушкай на руках і «хапіла нямала гора», якое, аднак, яе не зламала, «толькі загартавала больш, прывучыла на сябе, на сваю сілу і рукі спадзява-

ца... Другі і мужчына не справіцца з ёю». Праўда, і сама «як бы абмужчынілася, курыць нават пачала», «хадзіць навучылася неяк памужчынску... і звычкі мужчынскія пераняла: пад злосць і вылаяцца можа не горш за мужчыну» [6, с. 181—182]. Прыклад «прыезджай жанадзелкі», якая гаварыла так, што слухаў бы, здаецца, усю ноч, прыдаў Аўдолі надзвычайнай ахвоты да кнігі, «жаданне зразумець, змагчы» [6, с. 254], і яна робіцца стараннай вучаніцай сваёй дачкі. Праўда, вучыцца пакуль што жанчына па «дапаможніках» тыпу «Кулакі — нашы ворагі», але мае яшчэ адно ўхвальнае жаданне: «добра ўцяміць, што да чаго» [6, с. 254], нефармальна выконвае свае сельсавецкія абавязкі.

Стасункі розуму і адукаванасці ўвогуле доволі складаныя. Беларусы — нацыя «сельская», а «сялянін у народзе разумны розумам народным. Таму ўсякі чалавек у народзе мае значэнне і голас: неразумнага чалавека пры народным жыцці быць не можа» [10, с. 155]. Бадай, найменш сумняваліся ў праўдзівасці сказанага адносна жаночай паловы свету ўкраінцы: іх слова «людина» («чалавек») — своеасаблівы паказчык гэтага. Аднак справядлівасць патрабуе надаць увагу і таму факту, што ў беларускім фальклоры ёсць казка «Разумная дачка». Нават павярхоўны яе разгляд у кантэксце «філасофіі розуму» дазваляе ўсвядоміць прыроду славунай беларускай дасціпнасці, у аснове якой — інтуітыўнае пазнанне. Творы айчыннай прозы змяшчаюць безліч арыгінальных прыкладаў таго, як зручны момант не паспявае павярнуцца спінай да беларускіх жанчын — Ядвісі, Ганны, Сцепаніды, — «і ўчынак не прымушае сябе чакаць», у тым ліку маўленчы...

Сапраўдная мудрасць — гэта нешта сузіральнае, а не абстрактнае (што, пэўна, і абумоўлівае славуную розніцу паміж разумнай жанчынай і разумнай жонкай — з'явамі, якія суадносяцца паміж сабой прыкладна так, «як тэкст старажытнага класіка з каментарыем да яго» [16, с. 94]). Мудрасць заключаецца не ў прыныцах і думках, якія можна мець гатовымі ў галаве як вынікі чужога досведу, а ўяўляе ўласна створаны вобраз свету, адметны ў кожным канкрэтным выпадку. Таму мудрэц жыве ў іншым свеце, чым невук (а жанчына — у іншым, чым мужчына). «А хлапцам усё так. Яны й Богу маліцца прыдуць — граху нанясуць. У царкве не моляцца, а... на прыгожанькіх чарнічак заглядаюцца», — разважае гераіня апавядання М. Гарэцкага «Чарнічка». Дарэчы тут пры-

гадаць словы Ф. Дастаеўскага, што «жанчына заўжды жанчына, будзь хоць манахіня» [4, с. 595]; гэта заўважае ў «чарнічцы» і Гарэцкі (нават на фоне гаспадыні, якая «корміць дзіця, не саромліва, а з правам маці...»): «У маладой, пад той сціпласцю і нуднаю пабожнасцю, усё штосьці мітусілася і іграла» [3, с. 102]. Гэтаму ж пісьменніку належыць і наступнае назіранне: «Бацька наогул не казачнік, а калі што і раскажа, дык надта проста, так, як усё дзеецца наўкола... А маці ўмее заляцець думкаю ў залатую старонку... і пачынае плясці свае доўгія і цікавыя пляткі... Супакой і нерухомасць распаўзаюцца па хаце» [3, с. 225]. Або лапідарнае: «...бацька думаў сваё, Лявон сваё, а матка думала аб сыне» [3, с. 145]. «Інтэлект жанчын, — піша Ф. Ніцшэ, — характарызуецца найпаўнейшым валоданнем сабой, прысутнасцю духу, выкарыстаннем усіх выгод. Яны перадаюць яго як сваю асноўную якасць у спадчыну сваім дзецям, а бацька далучае да яго больш цёмны фон волі. Яго ўплыў як бы вызначае рытм і гармонію, у якіх павінна разыгрывацца новае жыццё, мелодыя якога, аднак жа, зыходзіць ад жанчыны... Жанчынам належыць розум, мужчынам — склад душы і страсць» [8, с. 420]. Адным з беларускіх пісьменнікаў, што пацвярджае гэтыя высновы адметнасцю сваёй асобы і фактамі творчасці, з'яўляецца М. Гарэцкі. Героі, якім ён аддаў частку ўласнай біяграфіі, бачаць непрыгляднасць нейкіх сваіх душэўных рухаў ці ўчынкаў на гэтым «цёмным фоне», але вынік супрацьстаяння яму не заўсёды суцяшальны для іх.

Толькі самыя наіўныя людзі могуць верыць, што прырода чалавека можа быць пераўтворана ў чыста лагічную; але, калі б гэта стала магчымым, як бы шмат давялося страціць на гэтым шляху! Думаецца, што асабліва гэта датычыць жаночай прыроды. У апавяданні «Прычыны і вынікі» руская пісьменніца-гумарыст Н. Тэфі расказвае, чаго дабілася «разважлівая жанчына», якая «правільна, па пунктах, канструявала сваю думку», і як абышоўся з ёю «лёт», нібыта знарок, «каб даказаць самой сабе, які ён [лёт] нелагічны дурань» [12, с. 284]. Аўтар канстатуе, што «жыць на свеце ўвогуле цяжка, а апошнім часам, калі вынікі перасталі выцякаць са сваіх прычын і прычыны замест сваіх вынікаў выводзяць, нібы вэрона зязюліны яйкі, нешта зусім іншай пароды, жыццё стала пакутлівай бесталаччу» [12, с. 282]. Н. Тэфі прыводзіць наступны сілагізм:

Выходзячы з дому, вы бачыце, што ідзе дождж. Ваша культурная галава пачынае сваю работу. Яна думае:

а) Ідзе дождж.

б) Ад дажджу ратуе парасон.

Ergo, возьму свой парасон і ўратуюся ад дажджу.

Гэта вы толькі думаеце так. А на справе атрымаецца, што вы забудзецеся ваш парасон у Гасціным двары і потым чатыры гадзіны запар будзеце бегаць пад залевай з крамы ў краму, пытаючыся: ці не тут я яго пакінула? Пасля прастудзіцеся і, паміраючы, праляпеце дзецям: «Замест спадчыны, дарагія мае, пакідаю вам добрую парадку: ніколі не хадзіце ў дождж пад парасонам». Канешне, потым пра вас будуць распускаць чуткі, што перад смерцю вы канчаткова звар'яцелі, але ж вы будзеце ведаць, што мелі рацыю [12, с. 283].

Натуральна, што пісьменніца «сама ў жаху» і вырашае далей жыць як набяжыць: рэзаць, «не памераўшы ніводнага разу, замест ранейшых сямі; адказваць заўжды не падумаўшы; ніколі не глядзець сабе пад ногі...» [12, с. 286]. Гэта ж яна настойліва раіць і сваім чытачам, а перадусім — чытачкам.

У творах беларускіх пісьменнікаў увасаблена няшмат парадоксаў жаночай логікі. Да прыкладу, Маня Ірмалевіч у рамане Кузьмы Чорнага «Сястра» «магла быць і незадаволенаю чым-небудзь, а любіць» [14, с. 146] гэтак нешта. Уважлівы да кожнага душэўнага руху сваіх герояў, аўтар заўважае, як аднойчы яна «нясмешна ўсміхнулася» [14, с. 125] і інш. Фінальны ўчынак Ядвісі ў Якуба Коласа, нягледзячы на сваю ўяўную алагічнасць, таксама можа быць звязаны да амаль сілагізму: «Жанчыны хочучь служыць і ў гэтым знаходзяць сваё шчасце; свабодны ж розум не хоча, каб яму служылі, і ў гэтым знаходзіць сваё шчасце» [8, с. 428]. У галерэі жаночых вобразаў, безумоўна, ёсць такія, што не толькі адмаўляюць, а і пацвярджаюць выснову: жаночы ідэал кахання — «імкненне стаць функцыяй» [8, с. 457]. Так, гераіня апавядання М. Гарэцкага «Супакой» пані Сташэўская жадала нямногага: каб хтось «за ёю паўхаджаў — ласкава і далікатна... Яшчэ ёй хацелася, каб муж яе меней піў і каб былі здаровы дзеці» [3, с. 137].

Нельга, аднак, сказаць, што калі гераіням беларускай прозы бракуе нелагічных учынкаў, то яны наскрозь разважлівыя асобы. Большасць з іх адпавядаюць таму тыпу, дзе «и ум хорош, и сердце хорошо».

У многіх адносінах вобразы жанчын у беларускай прозе традыцыйныя. Іх яднае цяжкі-

васць, міласэрнасць. Кожная мае ахвярную і глыбокую цягу да стварэння сям’і.

Дзеянне апавядання «Маці» М. Гарэцкага адбываецца ў цёмны восеньскі вечар, калі «хмары... неба пахавалі», і сваёй фабулай нагадвае народную паказку.

...Дзеўка нарадзіла дзіця. У адчаі надумала яго ўтапіць. Пайшла пад сакрэтам сказаць пра свой намер старэйшай суседцы. Тая і параіла: «Пацалуй яго спачатку, а потым можаш тапіць». Прыйшла дзеўка да рэчкі, пацалавала малое і панесла дамоў. Параднела дзіця, маці ў дзеўцы прагнулася.

У народным творы натуральна прысутнічае элемент камічнага, бо ёсць пераход ад страху да весялосці, чаго, аднак, нельга сказаць пра аналагічны выпадак з апавядання М. Гарэцкага «Маці», гераіня якога думае пра тое, «каб толькі мінуць сораму», віноўнік якога, пракляты ёю ў думках, «выехаў у свет... нават не развітаўшыся». Сама яна была «яшчэ зусім маладзенькая, толькі што ўрадлівая, на косці шырокая, на целе здаровая. Вочы былі сінявыя, чыстыя... Цяпер і вочы нейкія жалосныя зрабіліся» [3, с. 105]. Колькі ні прасіла Бога — «не паслухаў», не вызваліў. І вось «канец», вось яе «страшны час»: «Часу разумець не магла. Яснасць думкі страціла. Плакала. Валасы на сабе рвала. Стагнала нема, прыдушана, каб не пачулі. <...> І ўжо ў хату бегчы хацела, каб не памёрці тут». «Усім людзям быў вечар звычайны», а ёй трэба было ажыццявіць жаданы выбар. «Горкая крыўда на ўсіх апанавала яе». Падкінуўшы дзіця на папоўскі ганак, плакала ўсё «гарачэй і гарачэй», пакуль «раптам як маланка асвятліла ёй, што пакінула там у кохце сваёй, а па кохце... даведаюцца, чый... Клопат ахапіў яе... Трэба кохту ратаваць» [3, с. 108]. Да ганка падыходзіла «асцярожна і цікава: ці ляжыць?» Яна ляжала ў кохце нерухома, «як здохлы хрушч. І матка трывожна схапілася, ці жывое яно». Дзіця было мёртвае. Ляжала, «як нежывое кацянё». З гэтай хвіліны яна «жыла мімаволі», «сядзела. Часу не ведала», прытуляла мёртвае дзіця, «халоднае, як парасё, абскубленае і скалелае», і хныкала, хныкала. Затым, пастаяўшы ля ракі, «падумала аб нечым далёкім, несвядома прытуліла, да губ прыціснула, ірванула ўгару, выш галавы, і кінула. Плесць! Паплыло і патанула» [3, с. 109]. Гераіня ў сваім унутраным маналогі ўнікае ўжывання слова «дзіця», з чаго відавочна: маці ў ёй яшчэ не прагнулася. І ўсё ж, нягле-

дзячы на рашэнне, што «трэба рабіць нейкі канец», — інстынкт жанчыны, якая нарадзіла, невынішчальны.

«На кожнай парадзісе, — пісаў Б. Пастарнак, — ляжыць... водбліск адзіноты, пакінутасці на самую сябе... Жанчына сама пускае на свет сваё патомства, сама забіраецца з ім на другі план існавання, дзе цішэй і куды без страху можна паставіць калыску. Яна сама ў маўклівай пакоры выкармливае і гадуе яго» [9, с. 215]. Па самых розных, перадусім аб’ектыўных, прычынах некаторым гераіням Гарэцкага, Чорнага, Лынькова бракуе такога ціхага жыццёвага прыстанку. Як адзначаў той жа Б. Пастарнак, 1913 год быў апошнім, калі любіць было лягчэй, чым ненавідзець. У поўнай меры гэта давялося адчуць гераіні апавядання Міхася Лынькова «Радэ» Рыпіне Скварчун, сын якой нарадзіўся тады, калі «пачалі свет кроіць, перакройваць», каб старое хутчэй саступіла месца новаму. Папаўзлі па вёсцы плёткі, што нарадзіла настаўніца байструка. Але што ёй плёткі, калі вась ён, сын, мацярынская радасць? У 1918 годзе Рыпіна стала камуністкай, у 1919-м была агентам праўды. Як апавядае сама гераіня, «час быў суровы, бязлітасны. “Хто каго?” — вась чым жылі і вась чым дыхалі. Нашага брата... жывым не адпускалі...»; «Таму заўсёды быў ля сэрца наган, ці для ворага, ці для сябе» [7, с. 119—200]. Аднак лёс рыхтаваў гераіні непараўнальна цяжэйшае выпрабаванне: Радзівон, пакінуты пад апекай школьнай старошкі бабулі Насты, пасля таго як Рыпіна прыязджала ў вёску з атрадам «другую развёрстку браць», «знік, прапаў разам з продармейцам, а праз дзень ці два на ўскрайку лесу знайшлі армейца, знайшлі і Радзівона мёртвым... І запісачка там, каб, значыць, не крыўдала Рыпіна, калі падаруначак дарагім не будзе» [7, с. 202—203]. З таго часу і не любіць гэтая жанчына слова «радасць».

Нягледзячы на патрабаванне да тагачаснага мастацтва адпавядаць зададзеным ідэалагічным схемам, у творы досыць выразна выяўлена гуманістычная пазіцыя аўтара. Яскравай рытарычнай фігурай паўстае пытанне самой Рыпіны Скварчун да начнога спадарожніка: «А чаму Рыбцы не мець сінявокага сына?» Гераіня М. Лынькова не з тых жанчын, якія «ўяўляюць сабой жаночае пытанне»: так, яна «ані піва табе, ані чаго іншага», часта абураецца, што «жывую справу часам казённай робім» [7, с. 197]. Сакратар камсамольскай ячэйкі,

які пазней расказаў герою-апавядальніку пра трагедыю Рыпіны, прамовіў такую фразу: «Атрымалася зусім не тое, што трэба было нашай вёсцы. Не туды яна пайшла, вёска наша» [7, с. 203]. Думаецца, што гэтая сентэнцыя выходзіць далёка за межы канкрэтнай калізіі, якая вызначыла фабулу апавядання «Радо». Важным падаецца і тое, што М. Лынькоў арыгінальна вырашыў праблему «маральнага эталона», на ўзор якога прэтэндуе галоўная героіня. Цяжка не пагадзіцца з меркаваннем, што вельмі часта «жыццёвасць маральных эталонаў выклікае сумненне. Уражвае маральная цэльнасць, сіла, рашучасць», аднак да іх «цяжка адчуваць нешта жывое і чалавечае» [13]. Гэтага нельга сказаць пра Рыпіну, якая «за дзіцянем прыезджала тады... вельмі ўбівалася... А плакаць каб, мала плакала...» [7, с. 204]. І пасля бывала яна ў гэтай вёсцы, плакалі жанчыны разам з ёй. На вяскоўцаў Рыпіна не гневалася і не сердала.

А. Салжаніцыну належыць досыць бязлітасная, але ў чымсьці надзвычай дакладная характарыстыка тых жанчын, якія не дачкаліся з вайны мужоў ці сталі ўдовамі, «не пабачыўшы жаніха», — «жанчыны, якія прыйшлі ў свет ні для чаго. Агрэх гісторыі» [11, с. 237]. Мацярынскі лёс Рыпіны Скварчун заслугоўвае быць названым сама меней дакорам гісторыі. І ён не адзінкавы...

«Адна маці хоча мець шчаслівых, паважных дзяцей, іншая — няшчасных: бо інакш не можа выявіцца яе мацярынская пяшчота» [8, с. 416]. Парадокс гэтай высновы блякне перад наступнай: «Што страшнейшае можа быць, калі маці хочацца і трэба любіць сваіх дзяцей, ды не можа гэтага...» Старэйшы сын герані рамана Кузьмы Чорнага «Сястра» сканаў на роднай вуліцы. Малодшы брат, які выязджаў у Варшаву з палякамі, бо «бальшавікоў не любіў», «палажыў яго каля сваіх вокан» [14, с. 109]. Старэйшы ж «перабраўся сюды з бальшавіцкага фронту» і хаваўся ў матчынай хаце, дзе «абодва выгадаваліся». Матчыны просьбы і ўгаворы не далі рады: «брат на брата адважыліся руку падняць»; «...Дык от матчына сэрца на кавалкі разрываецца. Абодвух люблю, бо дзеці родныя. Забітага люблю... за пакуты яго... Малодшага любіць — сілы няма, бо праз яго старэйшы ў пакутах сканаў... Можа, яго як-небудзь пашкадаваць трэба, а як магу?.. Можа, гэта нянавісць да яго так мучыць мяне. Што ж я і ў чым вінавата...» [14, с. 110].

Бог кожнай маці, лічыць Б. Пастарнак, у дзіцяці.

Пытанне, якім найчасцей задаваліся беларускія сяляне, дыктавалася здаровым сэнсам і патрэбамі практычнага жыцця: ці добрая работніца прыйдзе ў хату? А асобныя мужчынскія ўяўленні пра свет і месца ў ім шлюбамі былі ўвогуле адмысловымі: «Пражыву і так. Лепш, хоць вольны чалавек. Куды ні глянеш, усюды можаш пайсці. Можа, ты нікуды ніколі і не пойдзеш, але табе так здаецца». Нават пагаджаючыся з перспектывай век прасядзець на прызбе, герой рамана Кузьмы Чорнага «Зямля» Мікалай бачыць у ёй перавагі «вольнага жыцця»: «Але мне жонка не выйдзе і не скажа — даволі табе сядзець. <...> Зноў жа яно не страшна, што жонка скажа. Я магу без нічыя гэтае казкі ўзяць ды пайсці. Але тут уся музыка ў тым, што от жа ніхто мне не скажа» [14, с. 307].

У жанчыны больш ясная мэта ў жыцці і менш ваганняў. І часам гэтыя якасці неабязкова звязаны з узростам, пра што сведчыць афарызм Марынкi ў «Камароўскай хроніцы»: «Надзея варушыць жыццём» [2, с. 427]. Яна ж, нягледзячы на цяжкасці, піша дадому, што «сыта і адзета», яна пісала Міле ласкавыя, паэтычныя лісты, старалася падтрымаць яе» [2, с. 425]. Гэтая прыроджаная жаночая мудрасць, як прызнаецца сама Марынка, не дае ёй «быць маладою ў маладыя гады» [6, с. 392]. Сталасць і мудрасць гучаць і ў Варыных словах: «Лаўрык! Прыгледзься. Я баюся, што не здаволю цябе праз увесь час. Я так паважаю цябе, што клапачуся аб табе, як маці, баюся за цябе, хачу, каб табе было добра... Не зрабі памылкі на ўсё жыццё» [2, с. 464].

Вяселле — адзін з самых важных момантаў у лёсе жанчыны. «Гэта ж вялікі пераход у жыцці. Што там доля суліць ёй?» [2, с. 276]. Маладосць, прыгажосць, каханне, вяселле ў беларускай нацыянальнай традыцыі надзвычай адухоўленыя, гарманічныя. Яшчэ на золку свайго існавання людзі імкнуліся ствараць не толькі па законах логікі, але і па законах прыгажосці. Не дзіва, што найбольш хораша апрануты ён — а асабліва яна — на ўласным вяселлі: «А Вусцінка смяецца. У вянку з каснікамi, дванаццаць каснікоў розных колераў... Прыгожая, харошая, кожнаму любая Вусцінка была!» [2, с. 276].

На старонках «Камароўскай хронікі» мы сустракаем, поруч з ужо згаданымi, і іншыя тыпы жанчын, адзначаныя яшчэ Адамам Кіркорам у працы «Літоўскае і Беларускае Палессе»: жанчыны-ўдовы, для якіх склаўся

даўні закон: аўдавец — паразумнец; разумныя бабулькі, якія ўмелі кіраваць не толькі хатай, але і грамадой. Адкрасаваўшы і даўшы плён, як хлебная ніва, беларуская жанчына з годнасцю, спакойна, мудра сустракала фінал свайго жыцця. Нявесты казаў: «Ты па мне дужа не плач, у цябе дзеці цяпер... Паглядзі, колькі ў нас хлеба. Прынясі дзежачку і ўчыні хлеб... Учыніце бліны з пшанічнае мукі. Яны вам заўтра патрэбны будуць: людзі к вам папрыйдучь... З усімі прасцілася, хлеба адрэзала, усіх благавіла. І памёрла» [2, с. 266]; «І адпускную малітву, пашпарт на той свет, спакойна трымала ў худых руках на грудзях» [2, с. 285].

Павага да жанчыны была вышэйшай праявай рыцарскай паўнаважнасці нашых шляхетных продкаў. Аднак на фоне віхурнай эпохі, адлюстраванай у «Камароўскай хроніцы» М. Гарэцкага, антрапонімы Княгіня, Паненка ўжыты ў зусім іншым сэнсе, каб паказаць гістарычна абумоўлены зыход шляхты з гістарычнай арэны ў апошняй чвэрці XIX стагоддзя, а затым і фізічнае яе вынішчэнне ў часы рэвалюцыі. У вобразах прадстаўніц шляхты выразна выяўлены крызіс «тэалогіі полу» (Л. Палякоў), адпаведнай тыпу жаночага вобраза як пазачасовага маральнага ідэалу: «Княгіня была злая і нічога не саромелася: лаяла сялян у полі мацэрнымі словамі і рабіла там пры іх тое, дзеля чаго сабака і то пад куст адвернецца» [2, с. 247]; «Паненка калужанская жыла дужа бедна. Сама сабе варыла, бульбу таўкла, хадзіла нячыста, ела дрэнна...» [2, с. 286]. Як вядома, тургенеўскіх паненак у савецкіх умовах вельмі хутка зьялі. Жанчына адукаваных пластоў страціла тыя перавагі, якія давала ёй традыцыйная, дарэвалюцыйная культура, — перавагі, заснаваныя на разуменні жаночай слабасці, ранімасці, — і разам з тым усведамленне таго, што ад яе ў велізарнай ступені залежыць будучыня нацыі.

У творах беларускай прозы даследуемага намі перыяду з'яўляюцца вобразы, якія

ўвасабляюць «тыпы актыўных жаночых сацыяльных паводзін» [13]. У іх відавочны такія рысы часу, як няўстойлівасць, часовасць. Заўважаецца і неадназначнасць аўтарскіх адносін да іх, у адрозненне, скажам, ад Купалавага стаўлення да ўцёкаў з дому Паўлінкі як праявы «стыхійнай, індывідуальнай эмансipaцыі». У гэты шэраг можна паставіць і Ядвісіну прапанову да Лабановіча абвянчацца з незнаёмай дзяўчынай. Сама Ядвіся знешне не выяўляе прыкмет эмансipaцыі, але і не імкнецца да таго служэння, якое мелі яе маці, а пасля мачыха. Яна не можа не прадчуваць жаночай інтуіцыяй і выбар свайго каханага...

Жаночыя пратэстныя паводзіны, увасобленыя ў «Камароўскай хроніцы», даволі часта выглядаюць недарэчна і карыкатурна, што сведчыць: жанчыны — найбольш яскравыя ахвяры сацыялізацыі, бо, калі губляецца жаночкасць, ад гэтага кепска ўсім, нават у рэшце рэшт тым, хто да часу перакананы: «Женщины, вино и папіроска — счастье для человека» [2, с. 286]. «Былы палянкаўскі вучыцель Мудрык», якому належаць гэтыя словы, — прадвесце «новых людзей». Як піша М. Гарэцкі, «настаўніцаю ў Палянцы была цяпер Манька Маслакоўна з П'янава — паненка ў горшым разуменні гэтага слова». Або: «Вяселле было нецікавае. Адарка ўпілася. Вянок скаціўся... Ірвала яе» [2, с. 362]; «Паненкі... гавораць абы-што і не саромяцца» [2, с. 381]. Аднак нават і пад «шэрым жупаном» душа можа быць не шэрая. У цэлым і ў беларускім фальклоры, і ў нацыянальнай літаратуры вобразы жанчын прыўзняты над будзённасцю. Гэта ў многім вызначыла стыль прааналізаваных намі твораў. Варта прыгадаць радкі з ліста Лаўрыка («Камароўская хроніка») пра недарэчную заўчасную смерць Марынкi: «Няшчасце вялікае, як хмара цёмная, гразавая, абступіла двор наш. Ударылі пякельныя перуны. Не стала адзінай сястрыцы нашай, зязюлі лесавыя...» [2, с. 451].

Заклучэнне

Вытокам прыгажосці і самабытных нацыянальных каштоўнасцей, сямейных традыцый з'яўляецца радавы пачатак — істотная прыкмета этнічнай прыроды беларускага народа. Менавіта ў сям'і чалавек атрымлівае адмысловы духоўны зарад, які перадаецца з пакалення ў пакаленне і робіцца асновай культуры і духоўнасці. Адным з галоўных цэнтраў

свету-быцця з'яўляецца менавіта жанчына — носьбіт важных і адметных ментальных якасцей. Першая трэць XX стагоддзя — той перыяд, калі ў беларускай літаратуры былі створаны разнастайныя жаночыя вобразы і характары. Беларускія празаікі з пільнай мастакоўскай увагай паставіліся да іх стварэння і абмалёўкі. У стаўленні да жанчыны глыбока выявіўся гу-

маністычны пачатак нашай літаратуры. Гераіні разгледжаных вышэй твораў незалежна ад таго, наколькі яны актыўныя ў сацыяльных адносінах, востра адчуваюць неўладкаванасць свету, шукаюць у ім сваё месца, імкнучца заха-

ваць яго разумныя асновы і спрадвечныя каштоўнасці. Праламляючыся праз змест нацыянальнай літаратуры, традыцыйныя ўяўленні пра «жаночы вобраз» свету набываюць якасць арыгінальнай эстэтычнай з’явы.

Спіс літаратуры

1. *Белинский, В. Г.* О классиках русской литературы / В. Г. Белинский. — Минск : Наука и техника, 1977. — 528 с.
2. *Гарэцкі, М.* Камароўская хроніка / М. Гарэцкі // Віленскія камунары : раман-хроніка; Камароўская хроніка : аповесць / прадм. М. Мушынскага. — Мінск : Маст. літ., 1997. — С. 238—541.
3. *Гарэцкі, М.* Прысады жыцця : аповяданні, аповесці / М. Гарэцкі; уклад. Т. Голуб. — Мінск : Маст. літ., 2003. — 477 с.
4. *Достоевский, Ф. М.* Бесы : роман / Ф. М. Достоевский. — М. : Худож. лит., 1990. — 672 с.
5. *Караткевіч, У.* Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. — Мінск : Маст. літ., 1988. — Т. 2 : Аповесці, аповяданні, казкі. — 511 с.
6. *Крапіва, К.* Збор твораў : у 3 т. / К. Крапіва. — Мінск : Дзярж. выд-ва БССР, 1956. — Т. 2 : Проза. — 583 с.
7. *Лынькоў, М.* Збор твораў : у 8 т. / М. Лынькоў. — Мінск : Навука і тэхніка, 1981. — Т. 1 : Аповяданні, 1926—1941. — 621 с.
8. *Ницше, Ф.* Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше. — М. : Мысль, 1990. — Т. 1 : Литературные памятники / сост., ред. изд., вступ. ст. и прим. К. А. Свасьяна; пер. с нем. — 829 с.
9. *Пастернак, Б.* Доктор Живаго : роман / Б. Пастернак. — М. : Книжная палата, 1989. — 431 с.
10. Проблемы религиозно-культурной идентичности в русской мысли XIX—XX веков: современное прочтение : учеб.-метод. пособие / авт.-сост. Г. Я. Миненков. — Минск : ЕГУ, 2003. — 656 с.
11. *Солженицын, А. И.* Не стоит село без праведника : повести и рассказы / А. И. Солженицын. — М. : Книжная палата, 1990. — 574 с.
12. *Тэффи, Н. А.* Юмористические рассказы / Н. А. Тэффи. — М. : Худож. лит., 1990. — 415 с.
13. *Таратута, Е.* Ирония и скепсис в изображении женщин-эмансипее (на примере сочинений Тургенева) / Е. Таратута // Потолок пола. — Новосибирск, 1998. — Режим доступа: <http://www/a-z/ru/women/rubricator/p.1/htm#10>
14. *Чорны, К.* Збор твораў : у 8 т. / К. Чорны. — Мінск : Маст. літ., 1973. — Т. 3 : Раманы. — 544 с.
15. *Шамякін, І.* Збор твораў : у 6 т. / І. Шамякін. — Мінск : Маст. літ., 1978. — Т. 3 : Аповесці. — 608 с.
16. *Шопенгауэр, А.* Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр; пер. с нем.; ред. Е. В. Москвич. — Минск : Попурри, 1999. — Т. 2. — 829 с.
17. *Шопенгауэр, А.* О том, каков человек сам по себе / А. Шопенгауэр // Афоризмы и максимы. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. — С. 23—46.